

що відмовилися від служби в Червоній Армії” [4.-Ф.Р-6463.-Оп.1.-Спр.1.-Арк.10]. Гучні судові процеси над “зрадниками Вітчизни” зробили свою справу: ще тривалий час у пресі та атеїстичній літературі, згадуючи п’ятидесятників як бузувірську й антирадянську секту, автори вказували на “профашистські настрої” сектантів [15.-С.19-26; 16.-С.70; 17.-С.24-27; 18.-С.58].

Таким чином, як свідчить аналіз, у період війни радянські керівні органи роблять спробу підняти патріотичний дух населення за допомогою релігійних установ. Тому в цей час певна кількість релігійних громад отримує дозвіл уряду на легальне існування. Поширенню релігійних настроїв в Україні сприяла і діяльність окупаційної влади, яка використовувала антирелігійну політику радянського уряду у своїх цілях. На завершальному етапі війни ситуація в релігійній сфері знову змінюється: церква, як опора державних органів, стає непотрібною, а тому уряд шукає нові методи боротьби з “релігійним дурманом”. Вже наприкінці 40-х років у країні набирають силу репресивні заходи за апробованим сценарієм 30-х років. Розпочалась робота з п’ятидесятницькими групами по виведенню їх з підпілля, спроба поставити їх під контроль та звести до мінімуму їх вплив на віруючу частину населення.

Джерела та література

1. Волошин Ю. Українська православна церква в роки нацистської окупації (1941 – 1944 рр.). – Полтава, 1997.
2. Центральний державний архів громадських об’єднань України.
3. Терещенко Ю.І. Антисупільні повчання і діяльність п’ятидесятників. – К., 1975.
4. Державний архів Дніпропетровської області.
5. Мамонтов Я.Д. Релігійна секта п’ятидесятників. Дніпропетровськ, 1959.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.
7. Солдатенко В.Е. Пятидесятники. – Донецьк, 1972.
8. Мельник В.І. Всупереч істині. – Львів, 1987.
9. Ефимов И. Современное харизматическое движение сектантства (исторический очерк, критический разбор вероучения, положение в настоящее время). – М., 1995.
10. Москвитин И.А. Во что они верят. – Симферополь, 1971.
11. Граждан В.Д. Вероучение и мораль пятидесятников. – М., 1989.
12. Жабко-Потапович Л. Христове світло в Україні. – Вінніпег; Честер, 1952.
13. Филимонов Э.Г. Христианское сектантство и проблемы атеистической работы. – К., 1981.
14. Одинцов М. Религиозные организации в годы Великой Отечественной войны (1943-45) // Отечественные архивы. – 1995. – №3.
15. Кому это выгодно / Сост. Н.А. Забережьев. – К., 1980.
16. Москаленко В.А., Артамошин Ю.Н. Правда о христианских сектах. – М., 1963.
17. Романов А. Духовный скит предателя // Наука и религия. – 1963. – №2.
18. Мячин Ф.Н. Мой разрыв с сектантами-трясунами (Рассказ бывшего проповедника). – Владивосток, 1958.

SUMMARY

The Soviet Government policy on the liberated territory and German policy on the occupied territory during the years of World War II promoted the recommencement of the Pentecostal activity in Ukraine. At that time representatives of almost all Pentecostal directions came out of underground and widen their mission work. Legality of their existence strengthened Pentecostal societies and increased them in their numbers.

ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЧЕСЬКИХ КОЛОНІСТІВ ВОЛИНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Аналіз господарської діяльності чеських колоністів Волині в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. дозволяє не тільки більш глибоко й повно відтворити умови їхнього життя на теренах краю, а й визначити участь чеських переселенців в економічному розвитку губернії, у становленні окремих галузей промисловості та сільського господарства регіону. Дана проблема певною мірою знайшла своє відображення в окремих працях українських і чеських дослідників, усе ж деякі її аспекти залишаються недостатньо розробленими. Так, на нашу думку, заслуговує пильної уваги питання нових методів господарювання, принесених чехами на Волинь, їхня підприємницька діяльність і т.ін. Актуальність цих проблем нині, коли триває процес становлення української національної економіки, не викликає сумніву.

Масова еміграція чехів на Волинь відноситься до 60-х років ХІХ – початку ХХ ст. Вона була викликана цілим комплексом економічних і політичних чинників як у Чехії, так і в Російській імперії. На Волині склалися особливо сприятливі умови для переселення чехів, оскільки після придушення польського повстання 1863 р. царський уряд почав проводити кампанію з витіснення польського землеволодіння. Як результат, тут звільнялося багато земель, які продавалися за низькими цінами. Царська адміністрація, заохочуючи переселення чехів в Україну, вбачала в них свою опору проти поляків, а також українців, національні прагнення яких всіляко придушувалися. Офіційні кола надавали переселенцям всебічну підтримку. І хоча постановами 1864-1865 рр. католикам було заборонено купувати землі на Волині, адміністрація Південно-Західного краю дозволяла це чехам, задовольняючись поясненням про те, що вони – нащадки гуситів, а католиками називали себе лише в умовах Австрійської монархії [1].

З ростом числа переселенців, їх прохань про дозвіл прийняти російське підданство, скарг на зловживання з боку місцевої адміністрації генерал-губернатор Південно-Західного краю А.М. Дондуков-Корсаков змушений був спочатку через свого представника, а потім особисто ознайомитися з життям чеських переселенців на Волині. [2.-Ф.1284.-Оп.4.-Спр.6.-Арк.22]. Результатом цього була доповідна записка на ім'я міністра внутрішніх справ, в якій чехи характеризувались як зразкові господарі, сповнені симпатії до Росії. У записці підкреслювалась їхня прихильність до гуситської віри, і наголошувалося, що переселення чехів в Росію бажане в економічному й політичному відношеннях. 10 червня 1870 р. цар затвердив постанову “О водворении чехов на Волыни”. Їм дозволялося негайно, без звичайного п'ятирічного випробувального терміну, приймати російське підданство, створювати свої власні волості й церкву, вони звільнялись на п'ять років від сплати податків і військової повинності [2.-Ф.1284.-Оп.4.-Спр.74.-Арк.38]. Усе це сприяло посиленню чеської еміграції в регіон. Вона тривала до початку ХХ ст. За цей час на Волинь переселилося більше 30 тис. чеських колоністів [3.-С.6]. Зазначимо, що на початку переселення чехи-переселенці були офіційно визнані урядом як окрема нація. На Волині були утворені чотири чеські волості: Глинська, Дубненська, Луцька і Купичевська, що забезпечило їм певну національну автономію.

Аналіз джерел свідчить, що переважну частину чеських переселенців складали середнє та дрібне селянство, яке емігрувало з батьківщини в пошуках дешевої землі. Політика царського уряду щодо емігрантів на початку їхнього переселення, порівняно низькі ціни на землю, велика працездатність і вміння окультурювати піски, болота, пустирі, корчувати ліси дозволили переселенцям стати власниками земельних ділянок

або взяти їх в оренду. Офіційні документи свідчать, що загальна площа землекористування чехів-колоністів Волинської губернії в 1884 р. становила 34 677 дес., з них 34 510 дес. (97%) – на правах особистої власності, і лише 1128 дес. (3%) – орендована [4.-С.171; 2.-Ф.442.-Оп.332.-Спр.342.-Арк.3]. Зазначимо, що місцеві поміщики й заможні селяни охоче надавали чехам землю в оренду, бо ті були старанними господарями й добре доглядали землю.

Зроблений нами аналіз статистичних даних, зібраних офіцерами Генерального штабу Росії, свідчить, що серед чеських переселенців були досить заможні землевласники. Так, станом на 1887 р. шестеро чеських колоністів Волинської губернії володіли від 50 до 100 десятин землі, два – від 100 до 200 десятин землі, один – до 500 десятин землі. У цілому 59 чехів-колоністів (тобто 0,3% їх загальної кількості) мали у своєму розпорядженні 6,9 тис. десятин землі (19% загальної площі), яка знаходилася в розпорядженні всіх переселенців [4.-С.171]. При цьому найбільша земельна власність знаходилася в чеських колоністів Дубенського, Рівненського, Луцького повітів. Проте, на думку багатьох дослідників, майнова диференціація не була чітко виражена й не викликала суперечностей між чехами, і більшість колоністів, будучи гарними господарями, працьовитими й енергійними, зуміли перебороти труднощі перших років переселення, покращити своє майнове становище. Як результат, волинські чехи були більш заможними господарями, ніж корінне населення. Так, у середньому на одну чеську сім'ю на Волині станом на 1870 р. припадало 18 десятин землі або 33 морги, а українську – 6,8 морга [2.-Ф.442.-Оп.317.-Спр.92.-Ч.2.-Арк.132; 5.-С.127].

Чеські колоністи принесли із собою в регіон додаткові ресурси робочої сили, кваліфікованої праці, а також фінансовий капітал, який використовувався для купівлі й оренди землі, обзаведення необхідними засобами виробництва. На нових землях вони застосовували високий для свого часу рівень агротехніки й культури землеробства. Основною галуззю чеських господарств було землеробство, і в структурі сільськогосподарських угідь основну частку займала рілля.

Потрібно зазначити, що обробіток орної землі, у порівнянні з поширеним у той час на Волині трипільям, у чехів був кращим. Посіви планувалися за певною сівозміною. Найбільш поширеним видом чергування сільськогосподарських культур було висівання озимини під пар після просапних. Після зернових сіяли конюшину [4.-С.248; 6.-С.883]. Слід зауважити, що багатопільна система обробітку землі була зумовлена традиціями землеробської культури чехів і найбільше відповідала тодішнім агрономічним вимогам. Обробіток орної землі проводився з використанням найновіших досягнень науки.

Основні напрямки чеського землеробства, на нашу думку, досить вдало охарактеризували в 1913 р. економісти М. Довнар-Запольський та А. Ярошевич, які зазначали, що чеські господарства “характеризуються широкою постановкою економічних завдань... одночасно отримують прибуток від різноманітних польових культур, серед яких можна зустріти, крім зернових (пшениці, ячменю, жита, вівсу, гречки, проса), насіннєві трави, картоплю, цукровий буряк, городину, хміль, який є особливою, невід’ємною рисою чеського господарства” [7.-С.21].

Велику увагу чехи приділяли якості насіння зернових. Так, у чеські господарства кращі їх сорти завозили з Чехії, пристосовуючи до місцевих умов. Власники великих маєтків купували його в німецької фірми “Рабетке і гезике” – основного виробника сортового насіння в Європі.

Багато уваги чехи приділяли удобренню ґрунтів. У своїх господарствах вони широко користувалися органічними добривами. На відміну від місцевого українського населення чехи вивозили на поля велику кількість гною та компостів безпосередньо перед глибокою оранкою. Це сприяло підвищенню врожайності [6.-С.883]. Треба зазначити, що ряд чеських і російських дослідників Волині писали про примітивне селянське господарство на Волині до появи чехів, про те, що ґрунти не удобрювались, а

“гній замість поля вивозили або на дороги, або у водоймища”. На нашу думку, подібні твердження є надто категоричними, хоча частка правди в них є. Удобренню ґрунтів служив і посів конюшини на толоках. При заорюванні землі в ній залишалося багато органічних залишків. З кінця XIX ст. більшість колоністів починають використовувати в землеробстві мінеральні добрива.

Як результат такого господарювання – висока врожайність у чеських господарствах. Так, за статистичними даними станом на 1912 р., волинські чехи збирали з десятини посіву зернових приблизно 150-160 пудів (24-25 ц з га), картоплі – 500-600 пудів (90-100 ц з га), цукрових буряків 1500 пудів (220 ц з га). За висновками офіцерів Генерального штабу Росії, чеські та німецькі поселенці отримували врожай зернових у 2 рази більший, ніж місцеві українські селяни [4.-С.248].

Значного розвитку в сільськогосподарському виробництві Волині з другої половини 70-х років XIX ст. набуло вирощування хмелю. Хоча хміль як культура був відомий у деяких поміщицьких господарствах Волині ще до появи тут чеських емігрантів, усе ж таких господарств було небагато, і до того ж культивували вони неякісні його сорти. Щодо чехів, то хміль як культура був відомий їм ще з дохристиянських часів, а перша письмова згадка про цю культуру в Чехії відноситься до 1056 р. Переселившись на Волинь, чехи привезли з собою кращі сорти хмелю. Так, сюди був завезений всесвітньо відомий Заацький хміль, кращий в Європі Гжатецький та інші високоякісні його сорти. Перші хмільники з'явилися тут уже в 1870 р., зокрема в селах Мирогоща, Глинськ, Семидуби Дубненського повіту, а першим чеським переселенцем, який започаткував вирощування хмелю на Волині, був чех Свобода із села Мирогоща. Дуже швидко хмелярство поширилося по всій губернії [8.-С.10].

В умовах загального піднесення пивоваріння, будівництва броварень, чехи своєчасно передбачили зростання попиту на хміль і ефективність збільшення його виробництва. Тому переселенці розширюють свої плантації та забезпечують їм догляд за останнім словом агрономічної науки [9.-Ф.158.-Оп.1.-Спр.400.-Арк.45], а хмелярство набирає торговельно-промислового характеру. Так, першу значну за розмірами плантацію (33 дес.) заклав директор імператорського агрономічного училища з Чехії Ф. Дюубрава в маєтку генерал-ад'ютанта барона Таубе в селі Високому. Високий урожай і якісні шишки хмелю з цієї плантації дали поштовх великим землевласникам зайнятися вирощуванням культури.

Із підвищенням споживання пива плантації хмелю починають приносити чеським господарствам значні доходи. Приміром, у найгірший за врожайністю й за цінами рік продаж хмелю приносив не менше 100 руб. прибутку з десятини, а в середні й урожайні роки досягав 1000-1800 руб. У 1905 р., коли один пуд хмелю коштував 32 руб., прибуток сягав 2000-2500 руб. із десятини. У 1911 р., коли у зв'язку з неврожаєм хмелю в Європі попит на волинський хміль був дуже високим, його ціна за пуд сягала 35-40 руб. [8.-С.128].

Велика ефективність культури хмелю зумовила значні темпи росту його виробництва. Так, у 1880-х роках на Волині збирали по 35 тис. пудів цієї культури, у 1890-х роках вже по 45 тис., а в 1907-1908 рр. – 100 тис. пудів хмелю. Це становило 40% врожаю хмелю від усього зібраного в ці роки в Російській імперії.

Аналіз статистичних даних свідчить, що розміри хмільників і кількість зібраного хмелю продовжували зростати й у наступні роки. Так, під плантаціями хмелю в 1900 р. знаходилося 1 302 дес. землі, сухого продукту було отримано 41 299 пудів; продано на місцеві броварні й за кордон 53 626 пудів хмелю на суму 498 268 руб. 75 коп. [10.-С.14]. У 1913 р. хмільники існували вже у всіх повітах губернії, а в краї вироблялося до 200 тис. пудів хмелю [11.-С.25].

Визначити, яка частина хмільникових плантацій у Волинській губернії належала чехам, важко. Принаймні німецький дослідник Волині Н. Арндт стверджує, що майже

кожен чех мав у своєму господарстві хміль. Разом із тим на основі наших підрахунків можна стверджувати, що найвищі врожаї хмелю вирощувалися в повітах, які були найбільш густо заселені чехами, а саме: Дубненському, Житомирському, Луцькому. При цьому зазначимо, що більшість дослідників відводять друге місце після чехів з вирощування хмелю на Волині німецьким колоністам, і, нарешті, полякам.

Загалом же наприкінці XIX ст. на Волинь припадало 70% плантацій хмелю Російської імперії. Це давало можливість забезпечувати сировиною як потреби власного ринку, так і в значній кількості вивозити її за кордон. Водночас вирощуванням на Волині кращих у Європі Гжатецького та Заацького хмелю чехи-колоністи довели царському уряду, що Росія може обійтися й без експорту закордонного хмелю. Волинський хміль на початку XX ст. став конкурентоспроможним на ринках США, Англії, Франції, Німеччини, Японії, Швеції, Фінляндії, Норвегії, Голландії та інших країн [9.-Ф.187.-Оп.1.-Спр.16.-Арк.7-13; Спр.15.-Арк.2]. Він не поступався своєю якістю кращим так званим баварським і богемським сортам [9.-Ф.187.-Оп.1.-Спр.35.-Арк.3].

Наприкінці XIX – на початку XX століття на Волині виникає ряд організацій, які займалися проблемами вирощування й збуту хмелю. Так, у жовтні 1896 р. в Житомирі була створена галузева громадсько-комерційна організація – Волинське товариство хмелярства й хмелеторгівлі. У 1903 р. воно отримало назву відділення хмелярства Волинського відділу імператорського Російського товариства садівників [9.-Ф.187.-Оп.1.-Спр.28.-Арк.2; Ф.183.-Оп.1.-Спр.86.-Арк.104; Ф.329.-Оп.1.-Спр.3.-Арк.20]. У 1907 р. тижневик “*Ruski sesh*” повідомив про утворення в губернії союзу хмелеводів при Луцькому товаристві сільського господарства. У цей же час у товариство об’єдналися хмелеводи Дубненського повіту [9.-Ф.187.-Оп.1.-Спр.2.-Арк.53; Ф.329.-Спр.9.-Арк.12]. Про високий рівень роботи Товариства свідчить той факт, що протягом 1911-1917 рр. Товариство видавало щомісячний журнал “Листок хмелевода”. У цьому часописі друкувалися бюлетені про становище хмелевого ринку в Росії та за кордоном, регулярні дані про експорт хмелю, вміщувалися матеріали про діяльність хмелярських товариств, агрономічні поради тощо [12.-С.15]. Активну участь у діяльності Товариств брали чехи. У документах Волинського товариства хмелеводів за 1910 р. зберігся список сорока восьми чехів, його дійсних членів [9.-Ф.187.-Оп.1.-Спр.2.-Арк.39; Спр.35.-Арк.205].

Займалися чехи й садівництвом. Вони були неперевершеними садівниками та творцями садівничої культури в Європі й ці звичаї принесли з собою на Волинь. Доходи від садівництва в середньому складали 12% усіх прибутків.

Значні прибутки господарствам чеських поселенців давало тваринництво, яке теж було досить розвинутим, особливо молочне. Про це свідчить той факт, що у той час, як на 100 жителів Волині припадало 38,5 корів, то на 100 чехів – 61,7 [13]. Разом із тим, Ж.М. Ковба у своєму дослідженні стверджує, що 53% чеських господарств мали в середньому по 3 корови, у господарствах ремісників і малоземельних селян корів майже не було, лише кози.

Треба зазначити, що чеські господарства мали переваги над місцевими українськими й у забезпеченні знаряддями праці та машинами. У сільськогосподарському виробництві чехи використовували здвоєні залізні плуги, залізні борони, культиватори, сівалки, жатки, молотарки, снопов’язалки, сінокосилки й інші знаряддя та машини. В окремих чеських господарствах були майстерні з виготовлення сільськогосподарських машин. Такі майстерні, зокрема, були в селах Гульча Острозького, Борятин Луцького, Квасилів Володимир-Волинського повітів [6.-С.884].

Таким чином, за формою землеволодіння й способами господарювання чеські господарства на Волині нагадували американську ферму. Їх заняття сільським господарством у другій половині XIX – на початку XX ст. слугувало не тільки джерелом

забезпечення внутрішніх потреб виробника та членів його сім'ї, а мало чітко виражений товарний характер. Зростання обсягів товарної сільськогосподарської продукції сприяло формуванню та розвитку підприємств з її переробки, однієї з основних і важливих ланок агропромислового комплексу.

Вирізнялося своїми особливостями й промислове виробництво чеських колоністів, які мешкали в містах, але належали до селянського стану. Як правило, у трудовій діяльності вони віддавали перевагу ремісничій і торговій справі, млинарству, ковальству, переробці овочів, молока, виробництву олії й цукру тощо. Чеські ремісники були далеко відомі своєю професійною майстерністю, їхні вироби успішно конкурували з промисловими. Вони могли виготовляти все – від ковальських, бондарських, теслярських виробів до шевських, кравецьких і пекарських. Тому вже в перші роки чеського переселення з'являються майстерні з ремонту й виготовлення залізо-скобяних виробів, сільськогосподарських знарядь. Поступово в містах Волині з'являється ряд чеських змішаних підприємств, котрі збували власне землеробське устаткування, а також продавали землеробські машини, завезені з чеських земель. Зокрема, в Дубно чехом І. Мартінеком був заснований завод сільськогосподарських машин. Великі механічні майстерні діяли у Рівному, Квасиліві.

Серед чехів, зайнятих підприємницькою діяльністю, було багато таких, які досягали значних успіхів у розвитку своєї справи. Саме такими можна вважати братів Олександра й Людовіка Елінеків. Заснований ними в 1884 р. цементний завод у Здолбунові стабільно працював упродовж десятиліття. Однак у 1897 р. з метою фінансової та технічної реорганізації цього промислового закладу, а також для запобігання кризи надвиробництва на його основі було створено акціонерне товариство портланд-цементного заводу “Волинь”. Зауважимо, що на той час акціонування в промисловості тільки починало поширюватися в містах Волині. Суми основного капіталу акціонерного товариства портланд-цементного заводу “Волинь” неухильно зростали. Якщо в 1897 р. вони складали 400 тис. руб., то в 1913 р. – 1 280 тис. руб. При цьому дивіденди за 1909 р. становили 4% на капітал, у 1910 р. – 6%, а в 1911 р. – 11% [15]. Водночас зростали й виробничі потужності підприємства. Якщо в 1907 р. на заводі працювало 109 робітників і вироблялося продукції на суму 72 тис. руб., то вже в 1911 р. 194 робітники випускали цементу на загальну суму 350 тис. руб. [7.-С.645].

Позитивним в історії розвитку харчової промисловості чехів було поєднання виробництва і переробки сільськогосподарської продукції у великих і середніх селянських господарствах, про які вони самі турбувались. Так, 18 грудня 1870 р. І. Оліч та В. Свобода від імені чехів с. Глинська звернулися до Волинського губернатора з проханням “приєднати до селянських промислів варіння пива, виготовлення мила, свічок, муки, крохмалю, сиропу, цукру, полотна, а також паперу й інших артикулів”. Це прохання було задоволене. Як наслідок, уже в 1871 р. в селах Глинську, Семидубах, Мирогощі Дубненського повіту були відкриті browарні [6.-С.38]. Поширеним видом чеського промислу на Волині було млинарство. Так, наприкінці ХІХ століття в чеських селах Волині працювало 40 млинів, які належали поселенцям. Володіли чехи млинами також і в селах з українським населенням, де їхні млини користувалися великою популярністю завдяки високій якості помолу. У с. Ульбарів Дубненського повіту, де в кінці ХІХ ст. у чеській половині нараховувалось 556 жителів-чехів, було два ставки, діяло два водяні млини.

Разом із тим, найпоширенішим видом промислу серед чехів було пивоваріння. Так, на початку ХХ століття майже все виробництво пива в Україні знаходилося в їх руках. Колоністам належало 13 великих пивоварних заводів. До них відноситься “Слов'янський” у Житомирі, власником якого був Йосиф Махачек. Як свідчать архівні документи, австрійські піддані Йосиф Махачек і Теодор-Богдан Янса, згідно з купчою 8

серпня 1878 р. придбали млин на березі р. Кам'янки у Житомирі, що належав Павліні Шульц. На його місці вони збудували пивоварний завод, який мав назву “Слов'янський”. Марки його пива “Віденське”, “Плзенське”, “Чеське”, “Королівське”, “Баварське” мали високі смакові якості та користувалися значним попитом. На заводі в середньому працювало 30-35 чоловік. Щорічно завод “Слов'янський” виробляв 200 тис. відер пива на суму 104 550 крб. Модернізований у XX столітті, завод працює і сьогодні. Його будівлі є пам'яткою промислової архітектури XIX ст. У цьому ж місті на початку XX століття на вул. Руднянській чеські підприємці Я. Громадецький, К. Реус і В. Крупичко відкрили пивоварний завод “Житомирське товариство”, який існував до 30-х років XX ст. У 1888 р. чех Вацлав Зема заснував пивоварний завод у Луцьку.

У 1903 р. на Крошні Чеській, тоді передмісті Житомира, відкрився приватний пивоварний завод “Волинь” братів Альбрехтів. На заводі працювало до 40 робітників. Щорічно завод “Волинь” виробляв продукції на загальну суму 100 тис. руб. Після жовтневого перевороту 1917 р. завод перейшов у власність держави. Цікаво, що І.І. Альбрехт залишився працювати на підприємстві головним пивоваром, отримуючи найбільшу в місті заробітну платню – 300 руб. Чех О. Шмолик володів пивоварним заводом у с. Глинську Рівненського повіту, на якому в рік вироблялося до 20 тис. відер пива на суму 18 200 руб. На заводі с. Квасилова з оборотом 11 000 крб. варилося до 15 тис. відер пива. Менш потужними були заводи в селах Мирогоща, Волковії, Високе, Ольшанка [14]. Таким чином, на основі викладеного вище матеріалу можна стверджувати, що чехи Волинської губернії володіли більшістю великих пивоварних заводів, які задовольняли весь попит населення міст на пиво, споживання якого швидко зростало й серед сільського населення губернії.

До нових галузей промисловості, які з'явилися у другій половині XIX – на початку XX ст. в містах Волині, слід віднести виробництво, пов'язане з переробкою і подальшим транспортуванням хмелю, більшість підприємств якого була зосереджена в Дубненському повіті. Так, у 1911 р. обсяги промислового виробництва чотирьох дубненських хмелесушилень склали близько 130 тис. руб. У той час ця галузь промислового виробництва після млинарства посідала в Дубно друге місце. Успішно працювали чехи й у сферах торгівлі та послуг. Наприклад, на Волині в цей час набирає широкого поширення гасло “свій у свого”, саме тому чехи купували все необхідне у своїх же краях (чому варто було б повчитися нашим співвітчизникам). У 1897 р. на Волині в торгівлі було зайнято 152, а в готельному господарстві – 63 чехи. Тільки в Рівному нараховувалося 12 чеських різників, 10 власників готелів, 7 торговців і 6 пекарів.

Іншим маловідомим видом діяльності чехів на Волині була здача ними в оренду приміщень, зокрема для військових казарм. Подібна діяльність була досить поширеною в середовищі волинського купецтва та вимагала значного вкладання коштів у будівництво й утримання казарм. У Луцькому повіті наприкінці XIX – на початку XX ст. російські війська, представлені 11-м гусарським ізюмським полком, 43-м піхотним Охотським полком, 44-м піхотним Камчатським та іншими, в основному орендували казарми в чехів Франца Мараша з Луцька й Пішелі з Теремного [15.-С.80].

Треба зазначити, що велику роль в організації чеських господарств, у підтримці їх успішної діяльності відігравала система кредитних товариств, що з'явилися наприкінці XIX ст. Товариства кредитували виробництво й продаж хмелю, фруктів, зерна. Їх метою було позбавитися посередників – перекупників. Товариства мали свої грошові кошти, які могли надаватися як позички. Так, у 1906 р. виникло так зване Борятинське кредитне товариство. У 1913 р. воно мало обіг 70 тис. руб., з яких 56 тис. становили сільські вклади. Товариство мало великий склад сільськогосподарських машин і знарядь, які можна було придбати в кредит і за готівку. Його діяльність широко рекламувалася в

“Известиях Волынского губернского земства” [16]. Станом на 1913 р. існувала кредитна каса хмелеводів у Дубно [11], із сумою кредиту 402 075 руб., в якій нараховувалося 817 членів. У 1913 р. чехи виступили ініціаторами створення маслообробної артілі в с. Стара Буда Житомирського повіту [16]. У роки Першої світової війни у Києві був заснований чеський кредитний банк з філіями в Житомирі та Здолбунові. Банк був важливим центром чеських господарств на Волині. На нашу думку, позитивний досвід діяльності чеських кредитних товариств на Волині в другій половині XIX – на початку XX ст. слід використовувати і в сучасних складних умовах діяльності фермерів та інших форм сільськогосподарських підприємств.

Таким чином, загалом із 1870-х років до початку Першої світової війни чехи на теренах Волині побудували 16 пивоварень, 32 молочарні, 113 млинів, 37 великих майстерень, 1 цементний завод, 5 цукроварень, 19 великих цеглень, значну кількість ремісничих майстерень [17.-С.105]. Це дозволяє стверджувати, що сфера діяльності чеських колоністів була досить широкою: торгівля, підприємництво, сфера послуг, сільське господарство, а поява чехів на Волині з їхньою високою культурою ведення господарства позитивно вплинула на розвиток агротехнічних знань у місцевого населення, внесла чеські національні особливості в соціально-економічний розвиток регіону.

Джерела та література

1. Киевлянин. – 1870. – 10 березня.
2. Центральний державний історичний архів (м. Київ).
3. Памятная книжка Волынской губернии на 1913 год. – Житомир, 1914.
4. Забелин А. Военно-статистическое обозрение Волынской губернии. – К., 1887.
5. Земля и землевладельцы в Юго-Западном крае. – К., 1859.
6. Крыжановский Е.М. Чехи на Волини. – СПб., 1887
7. Весь Юго-Западный край: справочная и адресная книга по Киевской, Подольской и Волынской губерниям. Сост. Юго-Западным отделением Российской экспертной палаты под общим наблюдением пр. М.В. Довнар-Запольского и под ред. А.И. Ярошевича. – К., 1913.
8. Хмелеводство в России. Материалы и исследования. Вып. I. Культура хмелеводства на Волини. – СПб., 1907.
9. Державний архів Житомирської області.
10. Статистический обзор Волынской губернии за 1900 год. – Житомир, 1901.
11. Обзор Волынской губернии за 1913 год. – Житомир, 1914.
12. Жизнь Волини. – 1911. – №157.
13. Волынские епархиальные ведомости. – 1891. – №29.
14. Волынские епархиальные ведомости. – 1894. – №5.
15. Прищепа О.П. Чеський елемент у національному складі міського населення Волині в другій половині XIX – на початку XX століття // Чехи на Волині: історія і сучасність. Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. – Житомир, 2001. – Т.24.
16. Известия Волынского губернского земства. – 1914. – 22 січня.
17. Борисов М., Костриця Н. Чехи на Волині // Чехи на Волині: історія і сучасність. Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. – Житомир, 2001. – Т.24.

SUMMARY

In the article the author considers the peculiarities of economic life of czechian colonists in Volin.